

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ МҰНАЙЛЫ ӨңІР

А.Ж. ӘБДЕНОВ,

*Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік
мемлекеттік университеті,
аға оқытушы, т.ғ.к.
Ақтөбе қ., Қазақстан*

Отанымыздың мұнай өнеркәсібінің дамуына аса үлкен үлес қосқан ғалым, академик И.М. Губкин: «Ембі өлкесі, егер дамуына қолайлы жағдай жасалса, өзінің өндіріс қабілеті жағынан Баку мұнайына тең келетін бай аудан болып табылады», – деп жазған еді [1, 27]. Осындай мол байлыққа ие Ембі өңірінің маңыздылығы соғыс жылдарында арта түсті.

Қазақстан мұнайшылары үшін үлкен сын болған кезеңнің бірі – Ұлы Отан соғысының қаһарлы жылдары еді. Неміс-фашист басқыншыларының Кеңес Одағына тұтқиылдан шабуыл жасауы Қазақстан халқының ашу-ызасын туғызды. Олар алып державаны қорғауға бірауыздан ант берді. Тек бір ғана Мақат ауданы бойынша 22 маусымда 27 мұнайшылар ұжымында 4786 адам қатысқан жиналыс болып, дұшпанға қарсы дұға оқыды. Ембі мұнайшылары алғашқылардың бірі болып 12 сағаттық жұмыс күніне көшті. Майданға аттанған ер азаматтардың орнын жоқтатпай, өндіріс ырғағын қалыпты ұстау – мұнайшылардың алдына қойған қатал талабы мен міндеті болды.

Екінші дүниежүзілік соғыс – бұл моторлы соғыс. Ал мотор болса, өзінің қорегі – жанармайсыз қызмет етпейтін. Тек қана фашистік Германия мен оның одақтастары 1941 жылдың аяғында ай сайын 3 млн. тонна мұнай өнімін пайдаланғаны тарихтан белгілі.

1941 жылы 20 қыркүйекте «Правда» газеті «Майдан үшін мұнай» атты мақала жариялап, онда «Қазіргі замандағы соғыс – моторлы соғыс. Оның мұнайсыз, бензинсіз, жанармайсыз жүруі тіпті мүмкін емес. Механикаландырылған әскердің бұл соғыстағы қорегі мұнай болып та-

былады», – деп жазған болатын. Әрине, соғыста отынның рөлі сөзсіз ерекше еді. Соған біздің қазақстандықтар ерекше үлес қосты.

Жау әскері еліміздің маңызды өнеркәсіп орындарын алдымен жояды ойластырды, фашистердің әуе күштері майдан шебін басып өтіп, шығыстағы әскери-стратегиялық орындарға қауіп төндіруін тоқтатпады. Сондықтан КСРО Халық Комиссарлар Кеңесі «Азаматтарды міндетті түрде әуе шабуылы мен химиялық шабуылға қарсы күресу үшін қорғаныс және әскери іске оқыту жөнінде» қаулы қабылдаған болатын. Осы қаулы негізінде Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі Гурьев облысы бойынша 38600 адамды әуе-химия шабуылдарынан қорғану үшін арнайы даярлықтан өткізуді жоспарлады. Мұнай кәсіпшіліктерінің қорғау үшін 1222 адамнан тұратын 34 өзін-өзі қорғау тобы мен 256 адамнан тұратын 35 әуе және химиялық шабуылдан қорғау тобын құрып, оған жетекшілік ететін 324 нұсқаушы даярланды. Тек Мақат пен Жылыой аудандарында 2230 адам осындай қорғаныс істерін үйренеді.

Ақтөбе облысы Темір ауданы бойынша 1941 жылы 14 қазанда 170 нұсқаушы даярланған. 2785 адам әуе және химиялық шабуылдан қорғану ісін үйренген екен [2, 74-75].

Жақсымай, Шұбарқұдық, Құлсары мұнайы «Бәрі де майдан үшін!» деген ұранмен өндіріліп, еліміздің өнеркәсіп аудандарына күні-түні ауыр салмақты пойыздармен жөнелтіліп жатты.

Фашистер Краснодарды жаулап алып, Майкоп пен Грозныйдың мұнайлы аудандарына жақындап, Бакумен теміржол қатынасын үзді. Осы сәтте «Каспий-Орск» мұнай құбырының рөлі күшейіп, үлкен маңызға ие болды. Аталған қиын-қыстау кезеңде бакулық мұнай өнімдерін тасымалдау үшін мұнай құбырына тез арада өзгертулер енгізіп, мұнайды шойын жол арқылы жөнелту жоспарға алынады [3, 3-4].

Ол үшін 1942 жылдың 18 сәуірінде Каспий-Орск магистралды мұнай құбырымен байланысатын Үлкен Пешна мұнай құбыры мен Гурьев портының құрылысына қатысты қаулысы қабылданды.

Құрылысшылар мен осыған жауапты басшылықтың тынымсыз еңбектерінің арқасында мұнай құбыры, теңіз порты мен теміржол желі-

сі және басқа да құрылыс нысандары уақытынан ерте аяқталып, қолдануға берілді. Шынында да, осындай маңызды шаралардың жүзеге асуына теңіз порты мен «Үлкен Пешна – Орск» мұнай арнасының бастығы И.В. Горбачев пен Орскі теміржол құрылысының басшысы С.К. Мирошниченконың сіңірген еңбектері зор.

Майдан шебі Гурьев облысының жеріне жақындай түсті. Дұшпан Гурьев қаласына, Қазақстанның мұнайлы алаңдарына, мұнай құбырларына сұқтана көз тігіп, қолына тегін түсіре қоюды, ал олай болмаған жағдайда маңызды нысандарды жою әрекетін жасады. Сол себепті, Гурьев қаласы, Теңіз, Новобогат аудандары, бүкіл мұнай кәсіпшіліктері соғыс жағдайында деп жарияланды.

1942 жылдың 4 қазанында жау өз командованиесінен Гурьевтегі мұнай базасын, Каспий-Орск мұнай құбырын жоюды талап етті. Дұшпанның «Ю-18» маркалы ұшағы Гурьевке 12.30 сағатта ұшып келді. Сол бойда Гурьев әуежайынан кеңестік екі ұшақ әуеге көтеріліп, жау ұшағының соңына түсті. Еш қарсылық көрем деп ойламаған жау кері қашып, 100 келі бірнеше фугасты бомбасын далалық өңірге тастап кетуге мәжбүр болды. Әлсін-әлсін жау тыңшылары Гурьев теңіз портымен Каспий-Орск құбырын жойып жіберуге әрекеттер жасады.

Тарихи деректерге қарағанда неміс фашистері Қазақстанның мұнайлы ауданын жаулап алуды көздеген екен. Жаулап алған соң бұл ауданды «Еділ-Жайық» деп аталатын өздерінің автономиялық республикасын құруды жоспарлапты [2, 86].

Соғыстың қаһарлы жылдарында КСРО-ның еуропалық бөлігі жау қолында болды, ол аймақтарда еліміздің ірі мұнай өндіретін орталықтары қалды. Осы орайда Одақ үшін Батыс Қазақстан мұнайының рөлі күшейді, жау қолында қалған кәсіпшіліктердің міндетін атқару қазақ елінің мұнайлы кәсіпшіліктеріне жүктелді, майданды қажетті отынмен қамтамасыз етті. Осындай қиын-қыстау кезеңде Батыс Қазақстанның мұнайын тасымалдау мәселесі Гурьевтің мұнай бөлімшесіне, оның директоры С.А. Вазиев пен бас инженері В.А. Черняевқа сеніп тапсырылды.

Мұнай тасымалы «Каспий-Орск» мұнай құбыры мен құрылысы соғыс кезінде аз уақыт ішінде аяқталған «Қосшағыл – №3 МАС» құбырына құйылып, майдан ортасына апарылды.

1942–1943 жылдары елімізді мұнай өнімдерімен қамтамасыз етуде Бакуден әкелінетін шикізат көзінің күрт төмендеуі бірқатар қиыншылықтар туғызды.

Қорғаныс қажетіне көптеп мұнай беру үшін еңбек ететін ерлер қатары майданға кетіп сиреген соң, олардың орнын толтыратын жұмысшы күшіне мұқтаждық туды. Мұнайшылар қатары кәсіпшілік училищелерді бітірген жастармен толықтырып отырылды. Жас мұнайшылар үлкен ерлік пен жігерлік танытып, скважиналарды даярлаумен қатар мұнайды тасымалдау мәселелеріне де тікелей қатысты. Олар бірнеше апта бойы қолданыстан шыққан ұзындығы 32,7 шақырымды құрайтын Мақат-Доссор мұнай құбыры желісінен қажетті құрал-жабдықтарды алды және 16,8 шақырымдай аралықтың құбырлары түгелімен алынып, ұзындығы 49 километр болатын Нармонданақ-Мақат мұнай арнасының құрылысына пайдаланды. Бұл құрылыспен қатар, Мақат-Қосшағыл шойын жолдың да құрылысы жүрді.

Құрылыс алаңына қажетті жұмысшылар 4600 адамға жетіп жығылды, олардың орнын Астрахань лагерінен және жаудың тұтқынға түскен өкілдерімен толтыру белгіленді. 1943 жылдың 10 қаңтарында құрылыста іс жүзінде 1064 жұмысшы болса, оның 313-і сотталғандар, 751-і тұтқындалғандар. Олар негізінен мұнай құбырын төсеу жұмыстарына жұмылдырылды [4, 1-3].

Жас доссорлықтар мен басқа да кәсіпшілік ұжымдарының көмегі арқылы 1942 жылдың 22 желтоқсанында Нармонданақ кен орны өз жұмысын жандандырды. Осы шараға жастардың белсене қатысуын ескере отырып, Гурьев облыстық партия комитетінің 1943 жылғы 16 сәуіріндегі шешімі бойынша бұдан былай осы кәсіпшілікті «Комсомол» деп атау ұйғарылды [5, 102-103].

1943 жылы Орал-Ембі аймағының отыз жылдан астам тарихында мұнай өндіруде ең жоғары көрсеткішке – 978,8 мың тоннаға жеткен [5, 108].

Соғыс жылдары Орал-Ембі ауданының мұнайшылары тәулігіне 12–13 сағаттан, демалыссыз, қызу қарқынмен жұмыс істеді, барлық мұнай кәсіпшіліктерінде фронттық бригадалар ұйымдастырылды. Осы кезеңде сұйықтықты белсенді түрде іріктеу, тесіктерді қосымша ату, пайдалану әдістері, торпедалау секілді прогрессивті әдістер қолданылды. Ұңғымалардың жедел өтуіне материалдық-техникалық құралдар анағұрлым аз жұмсалды. Материалдар мен цементті үнемдейтін кондукторсыз бұрғылау игерілді. Барлаушылар Ембіде Отан соғысы кезеңінде өнеркәсіптік игеруге енгізілген және он мың тонна жоғары сапалы мұнай берген жаңа үш кен орнын ашты. Жаңа кәсіпорындар іске қосылды, Гурьев қаласында ірі мұнай өңдеу зауытын салу жоспарланды [1, 15-16].

Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстан мұнай комбинатын дамытуға бірден-бір себепші болған жағдай Гурьев мұнай өңдеу зауытының салынуы еді. Мемлекеттік қорғаныс комитеті 1943 жылдың 19 тамызында зауыт салу жөнінде шешім қабылдап, құрылысты жүргізу үшін Мемлекеттік қорғаныс комитеті Гурьевке тәжірибелі мамандар мен қажетті құрал-жабдықтары бар ұйымды жібереді. 1945 жылдың басында зауыттың негізгі құрылыс жұмыстары аяқталып, оны байқау мен өндіріске қосу басталған болатын. Облыс басшылары құрылысты 30 тамызда аяқтап, 7 қарашада өнім алына бастайды деп жоспарлайды. Зауыт құрылысының ыждағатты жүруі өнімді мерзімінен екі ай бұрын алуға мүмкіндік жасады. Сөйтіп, зауыт 1945 жылдың 10 қыркүйегінен бастап өнім бере бастады, ал белгіленген мерзімде өнім беріп тұрған цехтар өзінің жоспарын 212%-ға асыра орындап, 1945 жылы 19 қарашада Мемлекеттік комиссия толықтай пайдалануға беруге қол қояды. Зауытты небәрі екі жыл үш айда салып бітірді [5, 106-107].

Осы жолдағы барлық аршынды істің, асқар өсуіміздің жарқын тұлғасы жасампаз еңбек адамдары болғаны белгілі. Сол көш алдында атағы Отанға тараған, социалистік жарыстың жарқын жүзді жаршылары – стахановшылар даңқы шартарапқа тарады. Солардың бірі Жақ-

сымай кәсіпшілігінің озат операторы, КОКП XXII съезінің делегаты Ақбала Назарова, Шұбарқұдықтағы мастер П. Дубовенко бригадасы майдандағы әрбір жеңіске жігерлене отырып, жаңа скважиналарды мезгілінен бұрын іске қосып отырды. Жасампаз жарыс озаттарының қатарын барлау экспедициясының мастері, Қазақ КСР-іне еңбегі сіңген барлаушылар Әби Құрғұлов, Тәжіғара Тәжіғоразов, Жабы Көмекбаев, Әбдірахман Жұбалиев сияқты еңбек ерлері толықтырды [6, 9].

Соғыстан кейінгі жылдарда бірқатар кен орындары: 1947 жылы Мұнайлы мен Оңтүстік Төлес, 1948 жылы Қаратон, 1958 жылы Төлес, 1951 жылы Қарсақ ашылды. Аталған кен орындарының ашылуы 1,5 млн. тоннаға дейін мұнайдың жылдық өндірілуінің күрт ұлғаюына және барланған қорлардың көп мәрте өсуіне әкеп соқты.

Фашистік басқыншыларды ойсырата жеңгеннен кейін төртінші бесжылдықта (1946–1950) өнеркәсіп орындары бейбіт мақсат үшін қызмет етуге бейімделе бастады, соғыс кезінде қираған кәсіпорындар қайта қалпына келе бастады. Соғыстан кейінгі КСРО өнеркәсібін қалыпқа келтіру мен дамыту шаралары уақытынан бұрын аяқталды. Оған бүкіл одақтас республикалар атсалысты, Қазақ КСР-і де белсенді рөл атқарды. Қазақстанда төртінші бесжылдықта ең алдымен ауыр өнеркәсіп салаларын дамытуға көп көңіл бөлді, ол республика қазынасының 94,2% мөлшеріне ие болды [7, 18].

Сонымен, Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында мұнайлы Батыс Қазақстан өңірінің қосқан үлесі зор. Мұнайшы-жұмысшылар легі жеңіске жету жолында аянбай еңбек етті. Мұнайды барлау, бұрғылау, игеру, тасымалдау, темір-құбыр жолдарын салу соғыспен қатар жүрді, жеңіске деген құлшыныстың артқаны айқын байқалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1. Шаукенбаев Т. Экономика нефтяной промышленности Казахстана. Алма-Ата: Казахстан, 1974. 168 с.
2. Мұхитов Қ.С. Ұлы Отан соғысы қарсаңы мен соғыс жылдарындағы мұнай өнеркәсібінің даму тарихы (1938–1945 жж.). Алматы, 2000. 128 б.

3. Куликов А.А. Становление трубопроводного транспорта нефти. М.: Транс-Пресс, 1996. 65 с.
4. ҚР Президент Мұрағаты, 708-қ., 7-т., 1038-іс, 1-3 п.
5. Темиргалиев К.Е. Борьба за нефть Казахстана (Партийное руководство развитием нефтяной промышленности. 1920–1970 гг.). Алма-Ата: Казахстан, 1982. 180 с.
6. Жамантаев М. Қарт мұнайшы Әби // «Ақтөбе» газеті. 1994, 31 желтоқсан. 9 б.
7. Кольцов В. Темпы и пропорции развития промышленности Казахстана. Алма-Ата: «Казахстан», 1970. 137 с.